

БАЛКАНИТЕ, РУСИЯ И НОВИЯТ СВЕТОВЕН РЕД

проф.д-р Нина Дюлгерова

Балканите и Русия са константна величина в международните отношения през последните няколко столетия. Те са съществена част от сложната конфигурация на взаимодействие, взаимозависимост, прикрито съперничество и открит конфликт, характеризираща сложната международна система, в която в различен период от време господстващо влияние имат една или няколко велики държави. Перманентна е борбата за власт и територии, която определя хода, развитието и резултатите от глобалните и локалните конфликти. В тази постоянна битка за надмощие Балканският полуостров е съществена част от проектите, плановете и действията на участниците в процесите в тази част на Европа. Промяната в броя и качеството на съществуващите в този регион политически единици не намалява интереса и не влияе съществено върху стратегическите планове на великите сили. Не се променя и основният обект на интереси – проливите, които от XV в. неизменно са част от Османската империя. През XIX в. Османска Турция, държаща ключът към вратата между Европа и Азия, постепенно е впримчена в сложните и многоаспектни взаимодействия и договорености между силните европейски държави. Постепенно се стига до формулата “болния човек край Босфора”, изгодна за Европа и подчиненото многонационално население на Балканите, но опасна и вредна за султана и Високата порта, чиято финансова и политическа зависимост от Запада с времето се засилва.

Получилата завършен вид през последната четвърт на XIX в. балканската регионална система от държавици увеличава броя на участниците в борбата за преразпределението на територии в Европейския югоизток и усложнява правилата на играта. Завързва се възелът от противоречия, изкушаващ както балканските страни, така и голяма част от великите сили, известен като Македонски въпрос.

Той не само стимулира дипломатическата активност и предопределя поредното конюнктурно преразпределение на силите в “европейския концерт”, но стои и в основата на балканския конфликт, предшествал Първата световна война. Резултат от него са не само задълбочаващите се противоречия между балканските държави и увеличаващите се проблеми в Европейския югоизток, но и ценната за великите сили информация за ориентацията на страните от региона в очертаващия се първи за XX в. световен конфликт. В този глобален двубой между двете военно-политически групировки на силните европейски държави (Тройния съюз и Съглашението) преразпределението на османското наследство отново е водещ мотив за балканските участници в него. За всеки един от тях Първата световна война завършва с нерешени въпроси и като цяло неудовлетворени амбиции. Само Югославия (получила това название в края на 20-те години на века) получава много повече, отколкото са се надявали и мечтаели сръбските политици през целия дотогавашен период на държавно-политическо съществуване.

През следващите десетилетия балканските страни търсят решаването на своите териториално-национални проблеми в контекста на борбата между света и Съветския съюз. Реваншизмът и политическата конюнктура предопределят и поредното военно

разпределение на балканските страни в очертаващия се следващ световен конфликт. Втората световна война показва, че в даден момент различията в идеологиите отстъпва пред конюнктурата на съюзите, но не отменя перманентната готовност на участниците в нея за преориентация. Типичен пример е съюзът между СССР, Великобритания и САЩ, в който необходимостта от държавно-политическо оцеляване надделява над идеологическите различия. До средата на 40-те години на XX в. явленията и процесите в балканския регион са неизменна част от мотивацията за прегрупирванията на великите сили. Отново изпъква активността на Съветския съюз и стремежът му към приоритетно политическо присъствие. Военните успехи на съветската армия гарантират политическите активи на Москва. След Ялтенското разделение на следвоенна Европа от февруари 1945 г. за следващия близо половин век балканските държави (без Гърция и Турция) са включени в съветската зона за влияние. Съществена част от източноевропейския блок, с последователно и стабилно съветско военно-политическо и икономическо обвързване, страните от региона са поставени в условията на пълно подчинение и контрол. Опитите за отклонение или откъсване от системата се наказват жестоко. Доказателства за това са германските демонстрации от 1953 г., унгарската революция от 1956 г., чешките събития от 1968 г., полските процеси през 80-те години. Отсъствието на условия за самостоятелна външна политика предопределя елиминирането на националните интереси на всяка една от страните от източния блок и невъзможността за дипломатическата им защита в локален и глобален план.

* * *

От времето на Петър Велики (края на XVII-началото на XVIII в.) Русия неизменно участва в процесите и събитията, които съпътстват историческото развитие на полуострова. С успешната за този първи руски император Северна война (1701-1721), с победоносните за Екатерина Втора руско-турски войни през втората половина на XVIII в., Русия се превръща във велика сила, с която останалите европейски държави са принудени да се съобразяват и да влизат в коалиции или конфронтации. Кулминацията в европейското могъщество на тази държава е периодът на легитимизма (20-те - 40-те години на XIX в.), а в нейната световна мощ - периода на двуполюсното господство по време на Студената война (40-те - 80-те години на XX в.). През първата половина на XIX в. Руската империя разширява своите територии в Кавказ и Средна Азия и приоритетно присъства в решаването на европейските дела. Също така за кратък период от време съумява чрез Ункяр-Искелеския договор от 1833 г. да постигне своята основна цел – контрол над Проливите. През втората половина на XX в. Съветският съюз осъществява вековната мечта за тотално присъствие в Централна и Източна Европа, като разпростира своето влияние и върху голяма част от Азия и Африка. Тя се превръща в световен лидер, борещ се за власт, влияние и територии срещу своя бивш съюзник от Втората световна война – Съединените американски щати. Надпреварата във въоръжаването и идеологическото противопоставяне са основните елементи, които предопределят съдържанието, посоката и динамиката на процесите в двата лагера, предвождани от Москва и Вашингтон.

* * *

Държавно-политическото възстановяване на балканските държави е плод на руско-турските войни през XIX в., а тяхното понататъшно съществуване се реализира с активното участие на Руската империя, а след това на Съветския съюз. За разлика от останалите велики сили “северната мечка” има три преимущества, които до края на 80-те години на XX в. успешно прилага в своята балканска политика – геополитическия фактор, православната религия и славянската принадлежност. И докато първият фактор е перманентна величина във външнополитическите приоритети на държавата, то останалите два като част от дипломатическия инструментариум на Руската империя се използват с различна сила в зависимост от политическата и военната конюнктура. В съветския период те са завоалирани с идеологически формулировки, чиято насоченост е ориентирана не само към отстояване на великоруските цели от близкото минало, но и към тяхното задълбочаване и разширяване. Особено активно славянската принадлежност и православната религия се използва от съветската пропагандна машина по време на Втората световна война по отношение на Полша, Чехословакия, България и Югославия. След 1945 г. вече като лидер на източноевропейския блок, в който влизат с различна степен на подчиненост всяка една от посочените държави, тези компоненти от външнополитическата аргументация на Москва преминават на заден план. Като цяло отпада необходимостта от тяхното прилагане след като блоковото преразпределяне на европейското геополитическо пространство в периода до края на 80-те

години гарантира присъствието на държавите от Източна Европа в съветската орбита.

Първоначално като една от държавите в “европейския концерт”, след това като един от “тримата големи”, а по време на Студената война – една от двете свръхдържави Съветският съюз най-вече по пътя на политическия и дипломатическия натиск и контрол осъществява своето наложено по принципа на “real politik” присъствие в балканския регион. Този процес търпи коренна промяна след падането на Берлинската стена и края на Съветския съюз.

* * *

С разпадането на съветската система на Балканите, както и в останалата част от източноевропейския блок, се създават условия за поредното преразпределение на геополитическото пространство. За разлика от предишните, това, което се осъществява през 90-те години на ХХ в., не очертава конкретните граници и политическата ориентация на страните от бившия съветски блок. Нещо повече през този период се увеличава политическата нестабилност, икономическият хаос и лабилността на границите. Типичен пример за тези реалности са процесите, които характеризират преходния период от ликвидирането на социалистическата система в Югославия, възстановяването на единна Германия, бързото приемане в НАТО на държавите от Централна Европа (Унгария, Чехия и Полша), Шенгенската забрана за България и Румъния. Съществена част от този процес е и раздробяването на бившия Съветския съюз с отделянето и

обособяването на прибалтийските републики, на Украйна, на кавказските и средноазиатските републики.

Териториалните промени връщат Русия назад във времето на ранните московски князе. Тогава подкупът на поредния татарски хан е осигурявал на московското княжество неговата подкрепа и неутралитет в борбата със съседните тверски, рязански, смоленски и други князе за едноличното утвърждаване на Москва. Сега, четири века по-късно, проблемите на властта в Русия са свързани с преразпределяне на разнородното и ценно териториално-суровинно и военно-стратегическо държавно имущество, което до голяма степен предопределяше в близкото минало водещата роля на Съветския съюз. През 90-те години този процес преминава под знака на гражданската война в Чечня, на засилващия се национализъм и религиозен фанатизъм в различните територии на бившата съветска империя, на разрастващия се стремеж на кавказките и средноазиатски републики към самостоятелна политика и собствено присъствие в евроазиатския регион, на увеличаване на финансовия и политическия хаос в Руската федерация.

Тези сложни и многопластови явления, които съпътстват развитието на Русия през последното десетилетие на XX в., намират отражение и в нейната балканска политика. През този период тя преминава през богата палитра от нюанси, отразяващи сложните процеси, през които преминава руското общество. Същевременно тя е отражение и на общественно-политическите промени в балканските държави, където нихилизмът през дълъг период от време е съпътстващ елемент в определянето на техните настоящи и бъдещи съюзници. Руската балканска политика преминава през периодите на отстъпление, неориентираност и неопределеност, които коренно се различават от

настъпателният, агресивен и не търпящ възражение тон и поведение от близкото минало. Отсъства също и целенасочеността на действията, ориентирани към утвърждаване на политическата мощ и икономическите приоритети на Москва. През по-голямата част от периода обвързаността с Международния валутен фонд и зависимостта от международните финансови институции, които изповядват противни на Русия икономически схеми, създадоха и продължават да създават хаос не само вътре в страната, но и в нейната политика спрямо държавите от балканския регион. През по-голямата част от 90-те години тенденцията на връщане към политиката на равнодушие и дезаинтересованост към балканските пазари, която характеризира руския период от втората половина на XIX и началото на XX в., е господстваща. Вътрешнополитически и икономически причини ерозират като цяло мотивацията за действие на руската дипломация и връщат ситуацията с векове назад. Също така в своите спорадични политически и дипломатически акции официална Москва продължава да използва терминология от близкото и далечното минало, когато емоционалната и идеологическата аргументация умело замества конкретните геополитически цели.

Обезмисля се цялостната външнополитическа стратегия на Русия, осъществявана в продължение на два-три века. Единственото, което Москва неизменно следва в своята объркана и като цяло обърната към близкото минало политика, е перманентната подкрепа, която оказва на Белград. Югославия остава и единствената зона, чиято защита е гаранция за нейното присъствие все още в лоното на привилегированите велики сили. Събитията, свързани с Косовската криза, показват обаче, че тя вече няма военно-политическите сили и

авторитет да отстоява успешно чиито и да било интереси, дори и своите. Все повече се засилва нейната роля повече на свидетел на американската инвазия в балканския регион отколкото на активен участник, независимо от дипломатическите совалки, срещи и преговори. Москва няма сили да се противопоставя активно и на бързо разрастващия се ислямски фундаментализъм на Балканите, където тя все по-често се проявява като пасивен наблюдател, отколкото като реален участник в динамично изменящите се процеси.

Обстановката в края на ХХ в. е различна, но като цяло неизгодна за Русия. Отново тя е обектът на икономически и политически натиск. Отново се създава т. нар. санитарен кордон от държави с военни и национални конфликти около Руската федерация, които съсредоточват вниманието и силите на дипломатическата и военната активност на Москва извън страната и разконцентрират усилията на властта вътре в Русия за преодоляване на засилващия се в държавата икономически и политически хаос. През последната година пъстрата смяна на руските премиери в Москва – от технократа Кириенко, през дипломата Примаков към военния Степашин и разузнавача Путин, ясно очертава оформящата се и като цяло благоприятна за задокеанските стратегии схема. Борбата за власт между отделните групировки както в обръжението на Елцин, така и в икономическата сфера, определят и като цяло задълбочават дестабилизацията на Руската федерация. През 79-те дни на активни въздушни удари срещу Сърбия САЩ и НАТО не се нуждаеха от силен конкурент в разрешаване на балканския проблем в лицето на Русия. Опитите на Москва чрез дипломатическите совалки на Примаков и Черномирдин да играе ролята на медиатор и контрольор в този регионален конфликт, както и да запази или да засили позициите

си на Балканите не завършват с голям успех. Това увеличава амбициите на САЩ и НАТО към елиминирането на Русия в следвоенния възстановителен период на Югославия. Доказателство е отказът им от предоставяне на зона в Косовския регион, който да е под контрола на руски военен контингент. Тази политика е подчинена не само на опасенията от силното въздействие на Москва върху Белград и моралната подкрепа, която получава политическия режим на Милошевич, но и на желанието и необходимостта от изтласкването на Русия от Югославия и региона.

Изненадата обаче, която поднася Москва е повече от неочаквана и повлиява съществено върху разработваните от НАТО и САЩ планове. Безпрецедентното нахлуване на руските войски от Босна в Косово през нощта на 10 срещу 11 юни 1999 г. и завземането на летището в Прищина няколко часа преди идването на англичаните там променя безнадеждната до този момент за руските интереси конфигурация на альянса в региона. Вече не може да бъде елиминирано участието на Русия в проектите и плановете за възстановяване на Югославия, респективно за присъствието на руски войски в Косовския район. Резултатите не закъсняват. Независимо от препятствията, които Москва среща по пътя към осъществяване на своето военно присъствие в контролираните от натовските войски сектори в Косовския регион, нейни военни единици присъстват в региона.

Преодоляла поредното затруднение Русия е изправена пред ново. Въпросът, който трябва да реши Кремъл, е свързан с неговото отношение към югославския президент Милошевич. Демонстрациите и митингите в Белград през лятото и есента на 1999 г. са ясно

доказателство за желанието на югославското общество да смени досегашния политически режим. Доколко обаче това е в плановете на Москва, която защитава позициите и поощрява поведението на Милошевич? Изборът ѝ за или против Милошевич е пряко свързан със западното кредитиране на Русия и нейното включване към проектите за възстановяване на Югославия, финансирани отново от Запада. Следващите месеци ще дадат отговор на въпроса дали Москва би защитавала позицията на югославския диктатор, което би и коствало загубата на милиардите долари финансова подкрепа. Отговорът трябва да се търси в тежкото финансово положение на Русия. Положението в държавата още повече се задълбочава с оглед засилените терористични акции на чеченските терористи в Москва и други големи градове на републиката, както и активизирането на фундаменталистите в Дагестан. Опитите за дискредитиране семейството на руския президент Елцин също е част от една широкомащабна операция, чиято цел едва ли е стабилизирането на Русия.

Все повече съдбата и бъдещето на Руската федерация зависи и се решава извън нея. Очертава се нерадостната за нея перспектива да се превърне в една локална държава, заложник на чужди интереси и нейното обезмисляне като велика сила. Целта, преследвана от транснационалните корпорации е да се овладеят енергийните източници в Средна Азия, да се изтласка федерацията от световните пазари и тя да се върне в нейното геополитическо положение във времето преди Петър I. Това би означавало, че нейната роля на активен участник в балканските процеси с решаващ, в повечето случаи глас, ще бъде ограничена. Засилва се вероятността тя да се превърне в една от многобройните съседни на региона политически единици, стремящи се

към икономическо и съответно политическо присъствие на полуострова, но без приоритетно, както досега, присъствие.

Илюзия е също да се смята, че народите и държавите в Европейския югоизток могат и ще бъдат оставени да решават сами своите проблеми. Неслучайно Едгар Хьош в своята “История на Балканските народи” подчертава, че “долавянето на историческите корени на различно-народстния мир в Югоизточна Европа” може да се осъществи не само “чрез взирание в отделните национални съдби”, но и че “трябва да се вземат под внимание и въздействащите върху това пространство външни имперски сили в хода на столетията” .

* * *

През следващите десетилетия се очертава перспективата както Балканите, така и Русия да играят в международните отношения ролята на обекти на въздействие и част (понякога съществена) от чужди планове и действия. Все по засилващото се стесняване на външнополитическите и икономическите възможности на руската държава да играе ролята на коректив в Югоизточна Европа предопределя двете алтернативи на бъдещето на Москва и регионалните държави. Едната от тях, теоретично свързана със САЩ, е ориентирана към реструктуриране на геополитическото пространство на Балканите, при което да съществуват достатъчен брой мюсюлмански държави, засилващи позицията на Турция в региона. Втората е изграждането на балканска федерация от държавици, която да е съществена стъпка към Европейския съюз, изгоден вариант за Западна Европа. В нито един от тези варианти Русия не фигурира като

въздействаща сила (по направен от нея съзнателен или несъзнателен избор), или като част от схемата за преориентация или преструктуриране на Балканите. И тя, и балканските държави, стават част от начертани извън техните дипломатически структури планове, които се създават в американските и западноевропейските кабинети. Все повече се засилва убеждението, че Балканите и Русия са част от голяма игра, изгодна за други европейски или задокоеански сили, но като цяло с неприятели за тези региони резултати. Остава единствено изненадата, която историята е доказала, че доста често поднасят на света както “северната мечка”, така и народите от Балканския полуостров.